

KRAJOLIK OD KRIKOVA
O DRAMATICI TEODICEJSKOG PITANJA

Uredio Johann Baptist Metz
S njemačkoga preveo Roman Karlović

BIBLIOTEKA ECUMENICA
Izdavač EX LIBRIS, Rijeka 2011.
Za izdavača ŽELJKO MEDIMOREC

Urednik ZORAN GROZĐANOV
Recenzenti ANTE VUČKOVIĆ i DANIEL TOLVAJČIĆ
Dizajn DAMIR BRALIĆ
Prijelom MARKO HRASTOVEC
Tisak GRAFOMARK

Naslov izvornika
'Landschaft aus Schreien'. Zur Dramatik der Theodizeefrage
JOHANN BAPTIST METZ (Hg.)
© Matthias-Grünewald-Verlag, Mainz 1995.

© za hrvatsko izdanje Ex libris, Rijeka 2011.
© za prijevod Traduki 2010.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Sveučilišne knjižnice Rijeka
pod brojem 120911086

Objavljivanje ovog djela omogućila je književna mreža TRADUKI koju čine Ministarstvo
za europske i međunarodne poslove Republike Austrije, Ministarstvo vanjskih poslova
Savezne Republike Njemačke, Švicarsko vijeće za umjetnost Pro Helvetia, Kulturkontakt
Austria, Goethe Institut, Slovenska agencija za književnost i Zaklada S. Fischer.

K A Z A L O

Predgovor, 7

GERD NEUHAUS

Teodiceja – slom ili udar vjere?

Pristup uz odabrane književne primjere, 9

I. O višeznačnosti propitivanja, 11

II. O izboru razmatranih autora, 13

III. Dva uzajamna zahtjeva i jedna biblijski
motivirana perspektiva rješenja, 17

IV. Georg Büchner: patnja kao 'gromada ateizma', 21

1. O kontekstu izričaja, 21

2. Dvostruki učinak čudoredne opcije
i preispitivanje njezine legitimacije, 25

3. Sažetak, 28

v. Prosvjed Ivana Karamazova kod Dostojevskog, 31

VI. 'Može li se živjeti i održati bunt?'

O prosvjedu dr. Rieuxa u Camusovu romanu Kuga, 35

1. Refleksivni oblik čudoredne svijesti dosegnut u Camusa, 35

2. Izbijanje kuge i aktualizacija čudoredne svijesti, 38

3. Dvojaki oblik apsurd, 42

4. Apsurd drugog reda: logički problem valjanosti ili
psihološki problem jačanja jastva?, 48

VII. Sažetak, 51

WILLI OELMÜLLER

Ne šutjeti o patnji. Filozofski pokušaji odgovora, 53

I. Događaji patnje, 55

II. Prve reakcije, 57

III. Prvi pokušaji prevladavanja, 59

IV. Jedan Bog i neizbježno općeteodicejsko pitanje, 61

v. Teodicejski modeli razmatrani počev od Leibniza, 65

VI. Neuspjeh svih teodicejskih pokušaja, 67

VII. Potiskivanja i patvorine, samoobmana, obmana drugih i
'prijevarena Boga' (Job) u 'kulturi analgetika' (Kolakowski), 73

VIII. Pokušaji odgovora na događaje patnje, 77

JOHANN BAPTIST METZ

Govor o Bogu osjetljiv na patnju, 83

I. Povodi, 85

II. 'Krajolik od krikova', 89

III. Teološka paraliza teodicejskog pitanja, 91

1. *Paraliza teodicejskog pitanja u okviru teološke antropologije: klasično Augustinovo stajalište*, 91

2. *Paraliza teodicejskog pitanja u suvremenoj teologiji – dva niza motiva*, 95

IV. Oblici osjećaja za teodiceju, 99

1. *Jezik osjetljiv na teodiceju*, 99

2. *Iskustvo Boga osjetljivo na teodiceju*, 100

3. *Praksa osjetljiva na teodiceju*, 101

JOHANN REIKERSTORFER

Sjećanje na patnju kao pitanje o Bogu, 103

I. Sloboda u 'krivici' drugih, 107

II. Teološka važnost povijesnog spomena, 109

III. Sjećanje na patnju, kritičko-eshatološki, 113

IV. Teodiceja kao 'granična spoznaja', 117

V. Povijest patnje kao spasenjska povijest, 119

HANS HERMANN HENRIX

Božja abdikacija?

Razgovor s Hansom Jonasom u kontekstu teodicejskog pitanja, 123

I. O istini autentičnih i fiktivnih tekstova, 125

II. Hans Jonas – židovski glas u mračno vrijeme, 127

III. Samoizmišljeni mit Hansa Jonasa

i njegovo teološko značenje, 131

IV. K vrednovanju razumijevanja Boga u Hansa Jonasa, 137

Zaključak, 147

Bilješka o autorima, 149

PREDGOVOR

Ovdje okupljeni prilozi, u osnovi, potječu sa skupa o teodiceji održana u Aachenu 1994. Iz različitih gledišta i polazišta govorilo se ondje o danas sve hitnijem pitanju: kako uopće govoriti o Bogu, stvorenju i spasenju naspram bezdana patničkih iskustava u našem svijetu, odnosno kako da iz pamćenja te patnje stasa čovjeku naklonija budućnost? Tematski prerađen i sadržajno proširen, svezak stoji pod izričajem Nelly Sachs *krajolik od krikova*. Time se nipošto ne kani kršćanski preoteti ni unovčiti izričaj židovske pjesnikinje, u kojem plamti Šoa njezina naroda. Kršćansko sjećanje na Auschwitz – a vjerujem da govorim u ime svih autora sveska – nije pokušaj da se naknadno teološki poda smisao toj bezdanoj povijesti patnje ni da se s njom izmiri; naprotiv, ono je kritika – kritika idealističke otpornosti na zapanjenost pred takvom katastrofom, i uopće pred povijesti patnje svijeta. Ono izaziva kršćanstvo da, uz izričaj Nelly Sachs, iznova otkuje teodicejsko pitanje – ono pitanje za koje ni kršćanska teologija nema ‘rješenja’, nego kršćanstvo uvijek iznova traži jezik da ga otme zaboravu: pitanje o Bogu, za koje se u kršćanstvu i njegovoj teologiji tako često činilo da su ga ušutkali ili riješili pobjednički optimizam ili apatija.

7

Predgovor

GERD NEUHAUS

TEODICEJA-SLOM ILI UDAR VJERE?
PRISTUP UZ ODABRANE
KNJIŽEVNE PRIMJERE

I. O VIŠEZNAČNOSTI PROPITIVANJA

Tematski naslov mojeg priloga istovjetan je naslovu moje posljednje objavljene studije o teodicejskom pitanju.¹ Nisam ga nadjenio i ovdje iznesenim razmatranjima zato što bi mi ponestalo ideja, već zato što taj naslov, bolje od ikogjeg drugog, zahvaća složenost samog propitivanja. Naime, u njemu dolazi do izražaja višeznačnost teodicejskog problema na nekoliko razina.

Na prvoj razini, pojam 'udar vjere' dvoznačan je. Iznošenje propitivanja može biti 'udarom' u smislu 'sablazni'. U tom smislu, teodicejsko je pitanje uznosita buna protiv Boga, neuskladiva s vjerskim stavom: ovomu je tuđ duh tužbe i ustanka protiv Boga, jer ga vodi duh krotkosti i suzdržanosti. No problem također može biti 'udarom' u izvornom smislu riječi, kao pojam porinuća: teodicejska problematika tada po-tiče vjeru. Ona je izvodi na put, da iste tragove Boga koji se nikad ne može svesti samo na koncepte našeg razumijevanja zbiljnosti. O tom, primjerice, govori J.B. Metz u svojim radovima kad u teodicejskom pitanju prepoznaje 'pobožnost teologije'.²

Na drugoj razini, dvoznačan je i sam pojam teodiceje. Kao što u svojem prilogu pokazuje W. Oelmüller, taj nas pojam, s jedne strane, dočekuje kao problemski pojam i znači *otvoreno teodicejsko pitanje*: kako je moguće supomišljati neupitnu realnost patnje u svijetu i vjeru u jednog svemogućeg i ujedno dobrog Boga? S druge strane, za tim pojmom stoje i posve određeni objasnidbeni sustavi, u kojima teologija i filozofija pokušavaju tim istim zlom objasniti smisao zla i ljudske patnje i na taj način izbaviti Boga iz

11

GERD NEUHAUS
Teodiceja – slom ili
udar vjere?

I.
O višeznačnosti
propitivanja

1 Usp. G. Neuhaus, *Theodizee – Abbruch oder Anstoß des Glaubens?*, Freiburg 1993., ²1994.

2 Usp. J.B. Metz, 'Theologie als Theodizee?', u: W. Oelmüller (ur.), *Theodizee – Gott vor Gericht?*, München, 1990., 103–118, 104ss.

optužbenog stanja u koje ga je dovelo teodicejsko *pitanje*. Kada, primjerice, H. Lübbe govori o 'teodiceji kao herezi', čini se da ima na umu baš potonje značenje, jer ljudi nastoje, u Božje ime, odgovoriti na pitanja koja su jezikom tužbe upravljena ponajprije samom Bogu.³ Upravo u tom smislu i opovrgava Bog u Knjizi o Jobu teodicejske pokušaje njegovih prijatelja, da bi, njima nasuprot, dao pravo Jobovim pitanjima bez odgovora (usp. Job 42,7).

U raspravi o zadanoj mi tematici, koju iznosim u nastavku, teodicejsku problematiku opisujem u prvom značenju riječi kao otvoreno pitanje, postavljeno u modusu prosvjeda i pobune protiv Boga. Otvoreno teodicejsko pitanje u tom smislu ne nalazimo slučajno ponajprije u književnosti, jer nam prvenstveno umjetnost i književnost svjedoče o zbiljnosti, upravo u sadržajima koji nisu bešavno uklopivi u sustav. Utoliko Adorno govori o umjetnosti kao 'naporu da se neidentičnomu pomogne k izrazu, dok ga izraz, naprotiv, uvijek identificira.'⁴ Stoga je svakako dosljedno što jedna novija studija upreže baš književna svjedočanstva u 'promjenu paradigme teodicejskog pitanja', koju predstavljaju imena Lisabon i Auschwitz, da bi ostala na tragu iskustvu negativnoga, nenadoknativu povijesnofilozofskim konceptima, iz kojeg se patnja probija u naizgled uređeni svjetski sklop.⁵

3 H. Lübbe, 'Theodizee als Häresie', u: W. Oelmüller (ur.), *Leiden* (Kolloquien zur Gegenwartsphilosophie 9), Paderborn-München-Beč-Zürich, 1986., 167–176; usp. i isti, *Religion nach der Aufklärung*, Graz-Beč-Köln, 1986., 195–206.

4 Th. W. Adorno, *Drei Studien zu Hegel*, Frankfurt a.M., 1974. (= stw 110), 94.

5 Usp. R. Ammicht-Quinn, *Von Lissabon bis Auschwitz. Zum Paradigmawechsel in der Theodizeefrage*, Freiburg/Fribourg, 1992.

II. O IZBORU RAZMATRANIH AUTORA

Za razliku od, primjerice, Regine Ammicht-Quinn ili Karla-Josefa Kuschela, nisam stručnjak za temu teodicejskog pitanja u književnosti.⁶ Ipak, nadam se da će ovo što ću izložiti biti teologija 'osjetljiva na teodiceju', u značenju koje tom izrazu pridaje J.B. Metz,⁷ pa se iz tog razloga, upravo kao teolog, i oslanjam na književna svjedočanstva. Iako će stručnjaci za književnost postaviti drukčije naglaske, osjećam da me se književni dokumenti teodicejskog pitanja tiču kao teologa kad se posebno borbena suprotstavljaju vjeri u Boga i oštro pritisnu teologa uza zid. To je pogotovo slučaj kod G. Büchnera, F. Dostojevskog i A. Camusa; izražajni oblici teodicejskog pitanja kod tih autora ne nude prvenstveno tek tipologiju tog pitanja, već ukazuju i na sve viši stupanj njegove radikalizacije.

Ponajprije, pamtljivi Büchnerov izričaj o patnji kao 'gromadi ateizma'⁸ posebno je prikladan za to da iskustvu patnje, i prosvjedu stasalu iz njega, poda takvu bjelodanost da njihova nepotisnuta zamjedba naizgled i ne dopušta drugu mogućnost do buntovnog ateizma. Stoga je upravo taj izričaj prisilio teologiju na obrambeni stav, iz kojeg potječu teodicejski nabačaji – u drugom od dvaju spomenutih značenja – kojima se Božju svemoć i ljubav nastoji pomiriti sa zbiljnosti povijesne patnje. Pritom je oblik prosvjednog ateizma koji je razvio Büchner naročito poticajno djelovao na J.

13

GERD NEUHAUS
Teodiceja – slom ili
udar vjere?

II.
O izboru
razmatranih autora

6 Usp. 'književne perspektive' koje je formulirao Kuschel u: W. Groß/K.J. Kuschel, *'Ich schaffe Finsternis und Unheil!' Ist Gott verantwortlich für das Übel?*, Mainz, 1992., 104–169.

7 Usp. J.B. Metz, 'Plädoyer für mehr Theodizee-Empfindlichkeit in der Theologie', u: W. Oelmüller (ur.), *Worüber man nicht schweigen kann. Neue Diskussionen zur Theodizeefrage*, München, 1992., 107–160.

8 Usp. G. Büchner, *Dantons Tod*, u: isti, *Werke und Briefe*, München, ⁷1973., 5–111, 40.

Moltmanna, čije teološke koncepte ‘raspetog Boga’ i događaja trinitarne ljubavi koji seže do ljudskog oblika bespomoćnosti dugujemo baš tom ‘po-ticaju’ Büchnerova pitanja.⁹ Ipak, za razliku od Dostojevskog i Camusa, zamjećujemo da se Büchnerovo pitanje, bar u površinskom obliku svojeg izričaja, odnosi na zamjedbu *vlastite* patnje. To pak nagoviješta da se u njem i sebična želja za samoodržanjem proglašava gromadom ateizma, kao što će Feuerbach, koju godinu poslije, držati tu želju gromadom teističke vjere u besmrtnost.¹⁰

Drugi oblik zadobiva teodicejsko pitanje kod Dostojevskog, na usta Ivana Karamazova:¹¹ ono se više ne tiče vlastite patnje, već postaje izražajem solidarnog obraćanja patnji djeteta koje usmrte nahuškani psi. Po tom je ono, već na prvi pogled, očitovanje čudoredne opcije za *drugog*. Ako u prosvjedu Ivana Karamazova i ne vidimo bez daljnjeg izraz ateizma pobunjena zamjedbom ljudske patnje – jer posve ne isključuje zbiljnost božanskoga sklada, nego se od njega tek ograđuje¹² – ipak taj prosvjed nije teologu manje ‘sablaznjiv’, jer proglašava bezvrijednim ‘viši sklad’ koji da će nastupiti tek nakon povijesti i koji ne mari za suze djeteta što pati.

Prosvjedu Ivana Karamazova može se prigovoriti i da patnja koja ga motivira svjedoči o *malum morale*, a ne *malum physicum*; da ne dovodi u pitanje *Boga* kao začetnika patnje, već rastvara strahotne bezdane koje uzrokuje *čovjek u svojoj slobodi*. Tu se dakle ne potresa vjera u Boga, već u čovjeka. Koliko god se, pak, teodicejska problematika time tek premješta na Boga, koji to ljudsko ponašanje nedjelatno *dopušta* te ljudskoj slobodi, kao Stvoritelj, uopće i daje takve bezdane, kod Camusa čak ni takav ishod nije

9 Usp. J. Moltmann, *Der gekreuzigte Gott. Das Kreuz Christi als Grund und Kritik christlicher Theologie*, München, 1972.; isti, *Trinität und Reich Gottes*, München, 1980. O pozivanju na Büchnera usp. u potonjem naslovu posebno 63ss.

10 Usp. L. Feuerbach, *Gedanken über Tod und Unsterblichkeit*, u: isti, *Sämtliche Werke*, izd. W. Bolin i F. Jodl, 1. sv., Stuttgart-Bad Canstatt, 1960.

11 Usp. F.M. Dostojewskij, *Die Brüder Karamasow* [ruski 1879.–1880.], München,⁸1978., 327–332.

12 Usp. *ibid.* 317ss.

moć. Jer iako se u njega, kao i u Dostojevskog, prosvjed podiže protiv neba na kojemu Bog šuti nad smrću nevina djeteta,¹³ to dijete ipak ne unište izopaćenja ljudske porabe slobode, nego kuga, kao životu neprijateljska izraslina samoga stvorenja.

15

GERD NEUHAUS
Teodiceja – slom ili
udar vjere?

II.
O izboru
razmatranih autora

13 Usp. A. Camus, *La peste*, franc. Pariz, 1947. (Hrvatski prijevod prema: *Kuga*, preveo Ivo Hergešić, u: *Albert Camus, Nobelova nagrada za književnost 1957.*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.)

III. DVA UZAJAMNA ZAHTJEVA I JEDNA BIBLIJSKI
MOTIVIRANA PERSPEKTIVA RJEŠENJA

Sljedeće razmatranje navedenih autora nije pokušaj odgovora na teodicejsko pitanje, sve ako izloženi izražajni oblici teodicejskog pitanja i djeluju kao 'sablazan' u prvospomenutom smislu pa teologa itekako nagone na obrambeni stav, jer ustvrđuju takvu bjelodanost patnje i, ništa manje, takvu samorazumljivost tom patnjom pobuđenog zgražanja, da se vjera u dobrog i ujedno svemogućeg Boga pokazuje spram toga krajnje nesamorazumljivom i stečenom po cijenu apatije nad neporecivom 'povijesti patnje svijeta'. Tko pak, uza sve to, vjeruje u Boga pa hoće opovrgnuti prigovor o apatiji, mora opravdati što vjeru hoće utemeljiti svemu usprkos. A to, s obzirom na borbene oblike teodicejskog pitanja, počesto završi u rasterećenju Boga i time u teodiceji kao, na taj način iskamčenom, opravdanju vjere. Utoliko vjernika suočena s patnjom čeka dvostruki zahtjev: ako ga prosvjedni ateizam sili da opravda vjeru koja, čini se, nužno uzima teodicejska obilježja, on ipak zna da je takva teodiceja, koja izvanjski rastereti Boga, još u okviru predaje Jobovih drugova, koje sâm Bog prekori što si umišljaju da mogu mjesto njega odgovarati. Tako svaka od tih presuda nad vjernikom, čini se, tjera vjernika u naručje one druge.

Put kojim nam nadalje valja poći nastoji podrovati tu dilemu. To ćemo učiniti tako da pokušamo iščitati netom ukratko izložene izražajne oblike teodicejskog pitanja te da u tom smislu supostavimo pitanja. Izbor takvog, ne tjeskobno-obrambenog, već prije 'patičnog' i supitajućeg postupka, koji se ne plaši ateističke samosvijesti što je književna svjedočanstva pružaju teodicejskom pitanju, temeljim u povijesnoreligijskom razmišljanju.

Prisjetimo se da, iz razloga koje ovdje ne načinjem, optužba Boga, pobuđena zamjedbom povijesne patnje, tek u novovjekovlju

17

GERD NEUHAUS
Teodiceja – slom ili
udar vjere?

III.
Dva uzajamna
zahtjeva i jedna
biblijski motivirana
perspektiva rješenja

stječe ateističku samosvijest.¹⁴ Povijesnoreligijski bilo je teodicejsko pitanje prije pitanje vjere no nevjerovanja. U svojem biblijski baštinjenom obliku, ono ima obilježje tužiteljskog obraćanja Bogu, koje pita zašto on, koji je praocima činio silna djela, sad sakriva lice. Ima u tom i afirmativan i negativan moment: u negativnom pogledu dolazi tu do izražaja iskustvo da se očekivana Božja blizina očituje *odsutnom*. Utoliko Božja blizina postaje *upitnom*. Tužbu istodobno toliko oduhovljuje sjećanje na silna djela što ih je Gospodin činio praocima da u sadašnjosti iskustvo Božje odsuće ne može biti njegova zadnja riječ. Taj *afirmativni* moment sjećanja nije samo kontrastno zaleđe, koje sadašnjost tek čini odredivom u njezinoj negativnosti; sjećanje je, prije svega, i razlog za pouzdanje koje od Boga očekuje razrješenje iskustva što je u sadašnjosti odredivo samo kao paradoksija. To sjećanje, dakle, Božju blizinu ne čini u navedenom smislu tek *upitnom*, već i *propitivom*. Utoliko teodicejsko pitanje, baštinjeno iz Staroga zavjeta, ne govori o Bogu, nego se Bogu *obraća*: kao da ga uokviruje afirmativni moment jednog sjećanjem napajanog pouzdanja koje usmjerava i upućuje tužbu k adresatu od kojeg traži odgovor, ali se također uzda da će taj odgovor od njega i dobiti.

Bog u tom smislu ne opravdava tek Jobove tužbe. Na usta proroka Jeremije tuži on i 'ateizam' onih koji se, zbog sadašnjeg iskustva patnje, udaljuju od njega i ne postavljaju teodicejsko pitanje. Jer oni 'ne pitahu: Gdje je Gospodin koji nas izvede iz zemlje egipatske te nas vođaše kroz pustinju, po zemlji pustojoj, jedva prohodnoj, po zemlji suhoj i mračnoj, po zemlji kojom nitko ne prolazi, nit se tko nastanjuje?' (Jr 2,6) Pritom valja imati na umu da je to biblijsko ovlaštenje teodicejskog pitanja, uokvirena sjećanjem napajanog uzdanja, uvijek iznova izbavljalo Gospodnje božanstvo iz nacionalnih i povijesnih tjesnaca.¹⁵ Jer ovlaštenje teodicejskog pitanja nije tek spasilo Božju veličajnost od svih okončivih pojmova kojima se

14 O tome, i o onom što slijedi, usp. moj rad *Theodizee – Abbruch oder Anstoß des Glaubens?*, Freiburg, ²1994., 46–121.

15 Usp. *ibid.*, 84–115.

to iskustvo živoga Boga htjelo ušutkati u okviru pouzdanog, već je vodilo i k onim 'od-graničenjima' u razumijevanju Gospodnjeg božanstva, zbog utjecaja kojih se Gospod, iz nacionalnog Boga Izraelova, pretvorio za vjernika u Boga Stvoritelja, kojemu sav život izvire iz ruku. Biblijskom ovlaštenju teodicejskog pitanja tako ne dugujemo tek prijelaz s monolatrije na monoteizam, već i etičko preusmjerenje, koje u djelatnoj povijesti židovske vjere u stvaranje podaje svakom čovjeku beskonačno dostojanstvo.

Stoga biblijsko ovlaštenje teodicejskog pitanja nema tek *religioznu* funkciju da nas uvijek iznova postavi pred Božju drugotnost, već ostvaruje i *čudoredni* učinak da, uz predodžbu o sinovstvu sviju ljudi spram Boga, povijesno proizvede predodžbu o urođenom ljudskom dostojanstvu pojedinca. To vrijedi spomenuti, jer ta predodžba o dostojanstvu čovjeka kao pojedinca, povijesno proizišla iz biblijske predaje, postaje u prosvjednom ateizmu neupitnim određenjem, povreda kojeg i izaziva prosvjedni povik na Boga.

Upravo taj religiozni – i otud proizišli čudoredni – učinak iz povijesnoreligijskih začetaka teodicejskog pitanja jest razlog što potonje ne kanim toliko riješiti, koliko iščitati. To činim uzdajući se, zasad hipotetski, da to upuštanje u probleme artikulirane u teodicejskom pitanju pridonosi njihovu religioznom prevladavanju.

19

GERD NEUHAUS
Teodiceja – slom ili
udar vjere?

III.
Dva uzajamna
zahtjeva i jedna
biblijski motivirana
perspektiva rješenja